

משנתו של הראי"ה קוק זצ"ל בדבר הגיל הראוי לעיסוק בלימודי חול, ויישומה בישיבת "תורת ירושלים"*

הקדמה
מניעת בורות מול רכישת השכלה
הדרך לגדל תלמידי חכמים – לימוד על טהרת הקודש
עדייות לגבי דעת הרב זצ"ל
ישיבת "תורת ירושלים"
סיכום

הקדמה

בכתבי מרון הרב קוק זצ"ל מצויים מקורות רבים העוסקים ביחס ללימודי חול. בין השאר מציין הרב את חשיבות העיסוק בהם מכמה בחינות: א. סיוע להבנת חלקים רבים בתורה: "כל מה שיחסר לאדם מחכמות העולם, נגד זה יחסר לו עשרת מונים מן התורה, אמר רבנו הגר"א ז"ל לנאמני ביתו"¹. ב. השפעה על הדור: "למען יכיר את הסגנון הכללי של צביון הרוח שבדורו, כדי שידע איך לפרנסו ולהטיבו"². ג. קידוש השם לעיני העמים: "ראוי לישראל ובפרט לחכמי תורה שידעו אותן, שעל ידי זה מתקדש שם שמים"³. ד. שלימות רוחנית וקיום מצוות אהבת ה': "בכלל, מביאים כל המדעים להכרה האלקית ולאהבת אלקים, אם כן הם כלולים בציווי של שמע ואהבת, שעל זה סובב והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך, ושננתם לבניך"⁴. ה. עילוי גשמיותו של העולם: "והנה, אם היו ישראל יודעים ומבינים בכל

* תודתי נתונה לארכיון "בית הרב", ובפרט למנהל הארכיון הרב ארי שבת; ל"גנזך הציונות הדתית" במוסד הרב קוק ומנהלו ר' דניאל רובינוף; ולר' משה נחמני, ארגון "אור האורות". על נושא זה ראה גם במאמר "לימוד תורה בגיל הנעורים", צהר ט, חורף תשס"ב, עמ' 119 ואילך (התפרסם גם ב'עיתורי כהנים' 218 [טבת תשס"ג] עמ' 18 ואילך).

1 עקבי הצאן, סוף מאמר "דרישת ה'".

2 שם.

3 מאמרי הראיה עמ' 438.

4 שמונה קבצים א, תתק.

חכמה ומדע היו החכמות עצמן מתעלות, שכל אחת היתה סיבה להגיע לקדושה ולמעלה עליונה⁵.

כך דעת הרב ברמה העקרונית, ויש לבחון מה היא הדרכתו למעשה.

מניעת בורות מול רכישת השכלה

על אף חשיבותם הגדולה של לימודי החול, הדרכתו של הרב הייתה לעסוק בהם רק לאחר הכנה רוחנית משמעותית, הכוללת לימוד תורה מרובה ועבודה רוחנית ביראה ובמידות⁶: "ויען שלשלמות תורתנו הקדושה צריך גם כן ידיעות של חכמת העולם בכמה עניינים, וביחוד כדי להשיב לאפיקורס שהוא דבר נחוץ בזמננו מאד, על כן אני מזכיר את מה שאמרו רבותינו הגר"א ז"ל ומהר"ל מפראג ב"נתיבות עולם" נתיב התורה פרק י"ד, אחרי הזהירות של התמדת התורה, וניקיון המידות והמעשים ביחוד מהכעס, מהגאווה והעצבות, שהם ראשי המידות הרעות, ועם הקביעות התמידית בכל יום בפנימיות התורה כל אחד לפי השגתו, ובזה בדוק ומנוסה הוא שאחרי כל אלה ההקדמות לא יזיקו לו ח"ו כלל ידיעות החכמות כשיילקחו בשיעורים לשם שמים, אדרבא יוסיפו לו אומץ בעבודת השי"ת בשמחה רבה ובגדולת המוחין". ואכן, בפועל הדריך הרב את מוסדות החינוך שהיו נתונים להשפעתו להימנע מעיסוק בלימודי החול, ועל אף שהתיר גם הקמת מוסדות ששילבו לימודי חול - העדפתו הברורה הייתה למוסדות שכולם קודש. וכך כתב⁷: "מובן הדבר שלא נחליף את מוסדותינו הקדושים, המיוחדים לקדושת התורה, במוסדותיהם המעורבים בטרנסקסיד של חול, ולא נייעץ שום אב, שרק אפשר לנו לפעול עליו שיקדיש את בנו כליל קודש להתגדל בתורה בטהרתה, שיעתיק אותו ללימודי חול גם לשעה או לשעות ביום, בשחר טל ילדותו ביחוד...".

משום כך הדריך הרב את ההורים ביפו לרשום את בניהם לתלמוד תורה "שערי תורה", ואילו בית ספר "תחכמוני", שבו למדו גם לימודי חול, היה מיועד לדעת הרב רק עבור הורים שאנוסים!! ללמד את בניהם לימודי חול. אונס זה היה בעיקר בשל הלחץ הכלכלי שאפיין את היישוב היהודי בארץ באותן שנים, באופן שגרם לחלק מההורים לשלוח את בניהם למוסדות חילוניים, ולעיתים אף לבתי ספר של המיסיון⁸! ברוח זו התבטא הרב מספר פעמים:

5 מאמרי הראיה שם.

6 אגרות הראיה, אגרת מג.

7 אגרות הראיה, אגרת תרנד.

8 ראה אוצרות הראיה (מהדורת תשס"ב) חלק ב עמ' 419 (במהדורה הראשונה ח"ד עמ' 99): "המסירה השכיחה לבתי הספר של המיסיון, אין צורך להאריך בגנותה של פעולה מבישה זו". בספר "יובל המזרחי" (עמ' רפט) מוסבר הלך הרוח של אלו שהתירו זאת לעצמם: "סוחרים ואנשי מעשה פתרו לעצמם את בעיית החינוך בדרך זו: היו שולחים את בניהם לת"ת עד היותם בני שלוש עשרה, ובהגיע הנער למצוות וכבר טעם טעם מקרא ומשנה היו

"גם אלה אשר החיים הכבידו עליהם את אכפם, והם מרגישים לחץ כבד ברוחם מדאגת החיים הזמניים של בניהם, והרשו להם לצרף לתכונת החינוך חול אל הקודש, אל נא ישכחו כי צירוף זה צריך שמירה גדולה, שלא יבוא הדבר לידי זיוף המטבע החינוכית שלנו בכלל".⁹ "המלחמה הדרושה לנו נגד מוסדות כהגימנסיא, היא לייסד, לאלה המוכרחים ליתן לבניהם למודי חול, בתיספר ערוכים ומסודרים ברוח התורה והיהדות הנאמנה. וכבר התחלנו בעניין, וד' יעזרנו על דבר כבוד שמו"¹⁰. "רק לאלה האנוסים מאיזה טעם וסבה הדוחפת את גלגל חייהם לחנך את בניהם בחינוך שיש בו למודי חול, הנם עומדים מוכנים להצילו ממקומות כאלה שיחד עם חינוך כזה יכנס בו, במתכוין או גם שלא במתכוין, זרם של כפירה ופריקת עול התורה בכלליה ובפרטיה"¹¹. "...אבל לא נצא ג"כ להזכיר ולעורר את האיטורים והחרמות של הראשונים על אלה שהולכים לתומם, ובמר נפשם חפצים הם להגן על בניהם ועל הבנים של בני גילם, שהם חושבים עכ"פ את עצמם שהם אנוסים, או שלא יוכלו לעמוד בניסיון... ויתנו את הילדים למקומות שהסכנה למינות וכפירה כבר היא בוערת בכל תוקף מדורתה"¹². "הרי אנו מצווים ועומדים לייסד בתיספר כאלה, שהאבות שמוצאים את עצמם אנוסים ליתן לבניהם חינוך כזה, שיש בו ג"כ ידיעות חול, לא יהיו מוכרחים למסור את בניהם לאלה שמשפיעים עליהם מינות וכפירה"¹³. כך גם הדריך הרב את ראשי "תחכמוני", ובניגוד למקובל נמנעו מנהלי המוסד מלקבל תלמידים שהיו מסוגלים ללמוד ב"שערי תורה". כך מעיד הרב: "מייסדי ה'תחכמוני' ומנהליו בעצמם עומדים תמיד הכן, לייעץ לכל אב דורש עצתם אם יתן את בנו למוסדם או למוסד שהוא כולו קודש, שאם אך יש כח בידו אל ינתק את בנו אפילו לשעות קצובות ממקור החיים של תורה שבכתב ושבע"פ"¹⁴. ושוב - "והדבר הזה כ"כ פשוט אצל מייסדי ה'תחכמוני' ומנהליו, עד שגם הם בעצמם היו תמיד מייעצים

שולחים אותו לבית הספר של האחים הישועיים, שנקרא בקיצור "פרר האחים", כדי ללמוד סדר ומשמעת, דעת חשבון וידיעות בלימודים שונים, ובעיקר כדי שיסגל לו את השפה הצרפתית שבלעדה אין איש "משכיל", ואין למצוא "פרנסה" המפרנסת את האדם בכבוד. בתי הספר הישועיים היו נתמכים בידי הממשלה הצרפתית, ומקומם היה בעג'אמי אשר ביפו. תלמידיהם היו בעיקר ילדי הנוצרים שבסביבה, אבל היהודים אשר רצו בכך מצאו היתר לעצמם: "בני לא ישתתף בתפילה [הנוצרית]. בשבת - אם לא ירצה ללמוד אין אונסים אותו לכך. וגרוע מכך הוא ללמוד בבית ספר יהודי אשר בו פוקר ופורק-עול משמש בתור מורה". לפיכך מצאו האבות שכשר וטוב הדבר מלפני אלוקים ואדם, לשלוח את הבנים לבית הספר הישועי שהמדע והחכמה בשערי. הייתה זו הדרך שתפסו בה רבים וכן שלמים, ואין רואים בה כל עוון".

- 9 אגרות הראיה, אגרת קע.
- 10 שם אגרת תקלא.
- 11 שם אגרת תרמד.
- 12 שם אגרת תרנד.
- 13 שם אגרת תרלה.
- 14 שם אגרת תרמד.

לכל שוחר בעצתם, שיותר טוב הוא ליתן את הילדים לת"ת למען ישארו בני תורה במלא המובן, וחשבו את המוסד לקיבול של הצלה בשעת משבר ודחק סכנה"¹⁵. אמנם עיון בתוכנית הלימודים של תלמוד תורה "שערי תורה" ביפו מראה שגם שם נלמדו לימודי חול מסוימים - חשבון, כתיבה ותולדות עם ישראל, על אף שהרב הוא זה שהתווה את דרכו, ולכאורה עובדה זאת עומדת בסתירה לדעתו של הרב שיש להימנע מלימודי חול "אפילו לשעה"¹⁶. התשובה לכך היא שקיים הבדל גדול בין השכלה כללית לבין ידיעות בסיסיות הכרחיות. ברבים מתלמודי התורה וה"חדרים" לאורך הדורות למדו מעט לימודי חול, אמנם בהשקעת זמן מועט, כדי לשפר את היכולת לכתוב ולהתבטא כראוי ולדעת ידע בסיסי בחשבון, כגון לוח הכפל¹⁷, שכל אלו הם כלים בסיסיים לבניית אישיותו של האדם ולסייע לו בחיי היומיום שלו. לימוד ידע בסיסי הכרחי זה לא הפריע ללימוד התורה ולא התחרה בו. כך למשל כתב ר' עקיבא איגר¹⁸: "...וטוב תורה עם דרך ארץ, ללמד את בנינו כשעה ושתים ביום מלאכת הכתיבה והחשבון". כך הונהג גם בתלמוד תורה "עץ חיים" בירושלים על ידי ר' שמואל סלנט, על אף שאסר בחרם על הכנסת השכלה למוסדות החינוך

15 שם אגרת תרנד.

16 על תוכנית הלימודים של "שערי תורה" ראה "לוח ארץ ישראל" א עמ' 208; עיתון "והחבצלת" י"ב תשרי תרנ"ד, עמ' 1; עיתון "הצפירה" גליון 207 כ"ד אלול תרנ"ז עמ' 1023 תחת הכותרת "מכתבים מיפו"; שם גליון 292 כ"ח טבת תרנ"ט עמ' 1519 מאמר "למען האמת" סעיף א; עיתון "השקפה" כ"ו חשוון תרס"ה. המוסד הזה הוקם כ-15 שנים לפני עליית הרב ארצה, אך משעה שהרב הגיע ליפו היה הת"ת בנשיאותו והדרכתו הצמודה. על היות רמה מינימלית של לימודי חול מקובלים גם בתלמודי התורה של היישוב הישן, ראה למשל בספר "האיש על החומה" עמ' 224. על תוכנית הלימודים של "תחכמוני" ראה עיתון "המצפה" י"ד ניסן תרס"ח, ספר "יובל המזרחי" עמ' רצב-רצג, ועיתון "השקפה" א' טבת תרס"ז. במקביל אין לראות בהקמת בית המלאכה בת"ת שערי תורה כל שינוי מגמה; הוא הוקם עבור תלמידים שהתקשו ללמוד תורה שעות ארוכות, ובפועל למדו בו רק כעשירית מתלמידי הת"ת, כ-20 מותך 200 בשנת תר"ע. על כך ראה אגרות הראיה אגרת רמ, בהשוואה למתואר בספר "היישוב היהודי ביפו - מקהילה ספרדית למרכז ציוני", עמוד 190, וכן בעיתון "השקפה" י כסלו תרס"ה, עמ' 4-5. ראה גם עדות בנו של מייסד בית המלאכה: "תמיד הגה את הרעיון שנחוץ לייסד בית מלאכה על יד הת"ת, שבו יוכלו להתחנך אותם התלמידים שאינם יכולים להתמסר רק ללימודי התורה, כדי שילמדו מלאכה המפרנסת את בעליה, ובכל חוברות הדין והחשבון שהיה מר אבי מפרסם על הת"ת שערי תורה היה מדגיש את הצורך במוסד בית מלאכה שיהיה סניף להת"ת" ("החרש והמסגר בירושלים", תר"ץ, עמ' ל). חשוב גם לציין שהרעיון להקים בתי מלאכה לצד תלמוד תורה הונהג אפילו בישוב הישן בירושלים, על אף התנגדותם של רבניו ללימודי חול עד כדי הטלת חרם (על כך ראה בספר "האיש על החומה" חלק ב, עמ' 226-227).

17 וכן מושגים בסיסיים בתולדות האומה. אמנם מקצוע זה היה פחות רווח בתלמודי תורה ו"חדרים" לעומת כתיבה וחשבון.

18 מכתבי רע"א, סימן ו, מובא גם באגרות סופרים, אגרת יח, ו"המעין" כרך טז, גליון ג, עמ' 4.

בירושלים. לעומת זאת, כל לימוד שמעבר לידיעה בסיסית, לימוד שמטרתו תוספת השכלה ולא רק מניעת בורות, הכנסתו לתוכנית הלימודים נתפסה כמפריעה להתרכזות בלימוד התורה, ואף כפגיעה בכבוד התורה, בשל המוכנות לוותר על שעות לימוד תורה לצורך שאינו הכרחי¹⁹.

הדרך לגדל תלמידי חכמים – לימוד על טהרת הקודש

הנחיצות הרבה שראה הרב בקיומם של מוסדות חינוך על טהרת הקודש נבעה לא רק מסיבות חינוכיות-תורניות, אלא גם מהעובדה שראה בכך את הדרך היחידה להצמיח גדולי תורה. באגרת לרב מימון הביע הרב את הסכנה הנוראה עד כדי חורבן (!) אם לא יהיו מוסדות על טהרת הקודש, וזאת משום שזו הדרך להצמיח תלמידי חכמים בשיעור קומה²⁰: "אנכי לא פעם אחת בחנתי את תלמידי הת"ת, והנני מעיד נאמנה שתקוה להעמיד לנו דור של ת"ח יראי ד' וחושבי שמו, דבקים באהבת תורה ויראת שמים, חריפים ושנונים, כימי עולם, דוקא מהמוסד הקדוש נשקפה לנו, ודוקא מצורתו המסורתית הקדושה ההולכת בעקבות שלומי אמוני עם ד' גדולי התורה והיראה מעולם. והחיל הזה אשר נגע ד' בלבבם, ידע ידידי, שלעולם יהיה המנצח (המוביל את הנצח) הפנימי בחיי האומה, ודוקא מבית המדרש העתיק וממתמידיו תצא תורה ואורה לישראל... חורבן נורא הוא לישראל, חלילה, אם יאפסו ח"ו החדרים, בתי הת"ת, והשיבות, ע"פ צביונם העתיק, אפילו אם יבאו תחתיהם בתי ספר וגנימנסיות מרופדות ברפידות של אמונה ויראת שמים".

על מנת לברר את חשיבות הלימוד על טהרת הקודש להצמחת תלמידי חכמים, ניתן להיעזר בדברי רבו של הרב, הנצי"ב מוולוז'ין, שעל אף יחסו החיובי לעיסוק בחכמות²¹ כתב בתשובה: "...גם אם מוכרחים ע"פ המלכות ללמוד לימודי חול, יהא בהשגחה מהרב וראשי ישראל שיהא המורה ירא אלוקים... וגם יהיו מפנים שעות מרווחים לעסק התורה, וזה וזה יתקיים בידם, האף שאין לקוות שיצאו מלימודם בשעות כאלה להוראה, באשר זה דרכה של תורה שאין עמלה ותכליתה מתקיים אלא במי שמפנה כל ראשו בה, ונפש עמל בה עמלה לו לסייעהו לזכות בה, ואי אפשר להיות גדול בתורה בשעה שעוסק בדברים אחרים. וכל גדולי תורה שהמה גם חכמים בלימודי חול אינו אלא שנתעסקו בלימודי חול קודם ששקעו ראשם בתורה, או אחרי שכבר נתגדלו בתורה, אבל ביחד אי אפשר להגיע לתכלית הלימוד. מכל מקום, אפילו לא יגיעו לתכלית הוראה, הוא יקר מאד עסק התורה באיזה שעות, ומביא לידי יראת

19 יחד עם זאת, הרב הכיר בכך שלא כל אחד מסוגל להתמסר לתורה ולעסוק רק בקודש: "אותה המחשבה שחושבים אחרים להשריש, שהישוב צריך להיות מחונך בחינוך בעל גון אחד, עליה מוכרחים אנו להילחם. שונים הם המעמדים הרוחניים והחומריים, שונים הם הכישרונות, ושונה מוכרח להיות החינוך" (אגרת תרמוד).

20 אגרות הראיה, אגרת תקע.

21 ראה "העמק דבר" שמות לזיט; במדבר ח, ב-ד.

שמים²². הסדר הנכון, לדעתו, הוא להיות שקוע תחילה בתורה ולעסוק בגיל מאוחר יותר בלימודי החול על בסיס תורני ומוסרי איתן, כפי שכתב בפירושו לתורה: "אי אפשר לקוות להשיג מעלת התלמוד וחכמת הטבע יחד אם לא שיקדים עמל התלמוד הרבה, ואחר שכבר עמל ומצא כדי מידתו אז יכול להפנות גם לשארי חכמות, ויהיו שניהם שמורים ומתקיימים בידו... מה שאין כן בעוד לא גדל בלימודו, אין חכמת חיצונית מועיל למעלת כבוד הישראלי כלל"²³.

כדי להבהיר את חשיבות ההתרכזות בלימוד תורה וההימנעות מכל דבר שיסיח את הדעת ממנה, ממשיך זאת הרב ליחס בין לימודי תורה שונים²⁴: "אם רואים אנו שאפילו במקצוע הקרוב, אם הסיגנונים מחולקים לפעמים עיון אחד סותר ומעכב על חברו, ליוצא מתלמוד אל תלמוד אין שלום, ורבי זירא התענה דלשתכח מיניה תלמודא בבלאה כי היכי דלא ליטרדיה בהיותו בארעא דישראל מתעסק בתלמוד ארץ ישראל, קל וחומר שיש לפעמים למנוע מעסקי ידיעות חיצוניות וחילוניות כי הכי דלא נטרדו את הנפש מההתקשרות הפנימית שלה באריגתה את התכנים העליונים של הקודש". לאמור, קיימות שתי מטרות המחייבות להתרכז בגיל הצעיר אך ורק בלימודי הקודש: א. חינוך יהודי שורשי²⁵. ב. העמדת תלמידי חכמים גדולים.

22 שו"ת "משיב דבר" חלק א, סוף סימן מד, ד"ה מכ"ז.

23 "הרחב דבר" דברים ל, ג.

24 שמונה קבצים, קובץ ז, פסקה י. וראה ערפלי טוהר, עמ' נב: "כל ציור דוחק באיזו מידה את חברו, בזמן שאינו מתייחס עם הראשון לשכללו ולהרחיבו יותר. ועל פי זה כל חכמה דוחקת במידה ידועה את רגלי חברתה... כל הידיעות שבעולם, הפנימיות והחיצוניות, הקודש והחול, הטוהר וטומאה, הקרוב והרחוק, מתאחדים מצד נשמת ההכרה, וכל המתאחד יותר באור זה הפנימי של הנשמה, הכל מתעכל וצולל לאור קודש וחיים של נצח והוד. אבל מי הוא הגבר שכבר הסיר את המחיצות מהכרתו הפנימית, צדיקים בני עלייה מועטים הם, ורובא דעלמא לא בעלי הכרה כי אם בעלי סגנון הם, וצריכים הם שמירה בדרך כלל שלא לצאת מעניין לעניין. וליוצא ולבא אין שלום זה היוצא משיבה לישיבה ומתלמוד לתלמוד, וקל וחומר לאין ערוך להסתכלות חול וטומאה מהסתכלות קודש וטהרה. על זה נאמר כל המוסיף גורע"... בהמשך הרב כותב על מעלתו המיוחדת של יוסף וצדיקי עליון ההולכים בדרכו, שלהם יש את היכולת לשלב בין העולמות. וראה גם שמונה קבצים, קובץ ה, פסקה קמב.

25 על חשיבות ההתרכזות בקודש לבניין הרוחני של האדם, ראה אגרות הראיה, אגרת קע: "לתכלית השרשת הקריאה בשם ד' בלב ונפש, ביחיד ובאומה בכללה, דרוש תלמוד קבוע, משחר טל הילדות של האדם", וראה שם את המשך הדברים. תלמידו הרב משה צבי נריה זצ"ל הקים את ישיבת כפר הרוא"ה כישיבה קטנה ללא לימודי חול, כי "אין מקום בישיבה ללימודי חול. מי שניחן בדעה מבין כי לשם ביסוסו של הקודש בלב ונפש נחוצה הבדלה גמורה בין קודש לחול"... ("זרעים" ניסן ת"ש. אמנם בהמשך נאלץ היה הרב נריה להסכים לשילובים שונים של חול וקודש, אך משנה ראשונה לא זה ממקומה). וראה מ"ש תלמיד אחר של הרב, הרב שאול ישראלי זצ"ל, ביחס לשאלה למה בעולם הישיבות לא אפשרו לימודי חול והכשרה לעבודה: "הישיבה... בהיותה לפי תכונתה מוסד תורני הדואג לעליית התלמידים בתורה התנגדה לכל תנועה מסוג זה בין כתלי הישיבה"... ("זרעים" אייר תרח"צ).

עדות לגבי דעת הרב זצ"ל

מלבד דבריו של הרב בכתובים, ניתן ללמוד מהסובבים את הרב, תלמידים ומכרים, על הבנתם את דעתו בנושא זה. כך למשל מובא באיגרתו של הרב שלמה זלמן פינס²⁶ לרב, בה מציג הוא את דעת הרב בעניין²⁷: "...דרשתי מאתם (מעסקני אגודת ישראל. מ.א.) כי האופי של בתי-החינוך בא"י, מ"גן הילדים" ועד "הישיבה הגדולה", ייקבע ע"י ועד של מומחים מראשי הישיבות במזרח²⁸, ממנהלי החדרים המתוקנים שם, ממנהלי מוסדות החרדים בא"י ומפדגוגים חרדים של המערב, כי הטיפול של בתי הספר בא"י צריך להיות שלם, כולל בתוכו את הנשמה והאטמוספירה העברית שב"חדר" ו"ישיבת" המזרח יחד עם הגוף והחיצוניות המהודרים של המערב. כי האמת אגיד, שחוששני להם להאשכנזים מאגודת ישראל (יהודי גרמניה שהיו מראשי הפעילים בתנועת אגודת ישראל. מ.א.) שישאפו לנטוע בא"י את בית-הספר הפרנקפורטי שלהם כדמותו וכצלמו, בשינוי אולי שפת ההוראה מאשכנזית (גרמנית) לעברית. ואוי לנו אם יעלה זה בחלקנו שם, כי את נפש החינוך העברי האמיתי הם קובעים בזה, זה החינוך שהתגלגל בהחדר והישיבה שלנו במזרח, שנחוץ רק לנער מאיתו אבק הגלות ואז יבהיק בזיו הקדושה השרויה עליו. וגם על זאת נעניתי בתשובה הנשמעת לשני פנים. מצאתי לחובה להודיעו זאת למען ידע הדרת גאונו את אשר לפניו, ולא ישתמשו גם בהדר"ג לחפצם וכנגד חפץ שאיפת הדר"ג בעצמו, שכמדומה נהירים לי יותר מלאחר. ובנו נ"י יאשר ויצדיק את הליכותי לפניו, כי הוא מקרוב ייטיב לראות".

חשיבותה של איגרת זו היא בעדות הרב פינס על עצמו כי מכיר הוא טוב מאחרים את שאיפותיו החינוכיות של הרב, ולדבריו הרב צבי יהודה "יאשר ויצדיק זאת". ואכן הרצי"ה אישר והצדיק זאת בכך שהכניס את האיגרת הזו כמות שהיא כנספח לאגרות הראי"ה²⁹.

26 תרל"ד-תשט"ו, מחבר ספר "פנס שלמה" על סוגיות הש"ס וספרים נוספים, גר בשוויץ ועמד בקשר הדוק עם הרב בהיותו שם במלחמת העולם הראשונה (אין להחליפו ברב יחיאל מיכל פינס, תר"ד-תרע"ג, שהגיע לירושלים בשנת תרל"ח ובערוב ימיו גר ביפו).

27 אגרות הראיה ג, נספחות, אגרת י, עמ' רצד.

28 הכוונה למזרח אירופה, וכן להלן ביחס למערב.

29 ואכן מוצאים אנו ביטויים מיוחדים של חיבה ושותפות לדרך שכתב הרב לרב פינס. כך למשל באגרת תשלט: "...חטיבה מול חטיבה באהבה נאמנה אביא את ברכותי ממקור לב מלא אהבה והגות כבוד רב לכתר"ה ידי"נ מר שליט"א, שהוא תמיד על לוח לבי כחותם". באגרת תתקסב מציין הרב את היותו של הרב פינס שותף נאמן לרב ולרצי"ה בקידום "דגל ירושלים": "אחדשה"ט במעמקי ידידות. ידידי הנעלה, כמה אני צריך להתנצל על שתיקתי הארוכה, בין על ההפסקה שלחילוף המכתבים בינינו בכלל מצד החבה הפרטית הנודעת בינינו, ובין מצד העניינים הכלליים העומדים על הפרק של הסתדרותנו הקדושה, שמצאנו בכתר"ה אדם אחד מאלף אשר רוחו חודרת היא לטהרת עזוז קדושת המחשבה ורוממות התכונה אשר לשאיפתנו הכללית הקדושה, החובקת בקרבה את כל חמדת ישראל וכל

בספר הזיכרון שערך הרב מימון לזכרו של הרב הוא מציין כי "בעיות החינוך העסיקו אותו ביותר, מכל הבעיות הגדולות האחרות המסורות לליבו. **חפצו ומטרתו העיקרית אמנם היה – החינוך התורני-החרדי הנהוג בישיבות בגולה.** בכיוון זה כיון את פעולתו בישיבת "שערי תורה" ביפו, שהתאמץ להעלותה למדרגת ישיבה גדולה... ברם, יחד עם זה הבין שלא כל אחד יכול להקדיש את בניו רק לתלמוד. לכן יסד על יד ישיבת יפו גם "בית ספר למלאכה" ללימוד מלאכת המסגרות והנפחות (שנת תרס"ז), זה המוסד הקיים ומתפתח גם עכשיו תחת הפקחת המזרחי"³⁰.

ואכן בפועל הרב הדריך את תלמידיו בישיבת מרכז הרב לעסוק בעת לומדם בישיבה רק בתורה. כך מעיד אחד מתלמידי הישיבה, מחבר הספר "משפט הצבא", הרב אלתר דוד רגנשברג זצ"ל, בדברי הספד במלאת שנתיים לפטירת הרב: "... לנו, תלמידיו, חסר המנהיג, המורה, האב... הוא חבק בזרועותיו עולם ומלואו, הקיף את התורה בכל צדדיה, החיצון והפנים, הנגלה והנסתר, החקירה והפילוסופיה. התורה והחיים, החיים והתורה. הוא למד את החיים מן התורה ואת התורה מן החיים. מרגלא בפומיה: (יותר) מכל דבר אנחנו צריכים ללמוד תורה, ורק תורה ולא שום דבר אחר. לרקחות וטבחות (חכמות חיצוניות) לא כדאי להקדיש זמן"³¹.

הרב משה צבי נריה זצ"ל מעיד כי באירוע חגיגי שהתקיים בישיבה בשנת תרצ"ג, הדגיש הרב במענה להתבטאות של תלמיד חכם שנאם באירוע: "...אנו מתכבדים לומר לאורחנו הרב הנכבד, שבני הישיבה שלנו לא מתוך השכלה חיצונית נובעת חכמתם ותבונתם, אלא שזכו לכל מה שזכו מתוך לימוד הלכה ואגדה, ומתוך התעמקות בפנימיות מכמניה של התורה"³².

וכך מעיד גם הרב פילבר בספרו כוכבי אור³³: "פעמים רבות שמעתי מפי מורי ורבי הגרצ"ה זצ"ל בשם אביו הראי"ה, כי "אין אנו נגד לימודי חול, אך בישיבה אין מקום ללימודי חול"³⁴.

תשוקת המיית צפיית ישועתו, בהווה ובעתיד". וכן באגרת א'קמה: "תודות מאליפות לכת"ר על נאמנות רוחו לתעמולת הקודש של הסתדרות קדשנו ירושלים".

30 "אזכרה" א, תרצ"ז, עמ' קי, מופיע גם בספר "חיי הראי"ה", עמ' רעז-רעח. וראה "שרי המאה" חלק ו, עמ' 281, עדותו של הרב מימון על רמת היכרותו עם הרב: "...משך של יותר מעשרים וחמש שנה, שהיה לי הכבוד להיות ידיד נאמן ומסור לרבנו...".

31 מדרש הרב, תרצ"ז, עמ' כה.

32 "בשדה הראיה" עמ' 468-470, וראה שם את דברי הרב ביתר הרחבה.

33 עמ' 225.

34 וראה את דברי הרב באגרת קמו ביחס לישיבה ביפו: "והמחלקה העליונה היא באמת הישיבה. בקרבה לא ימצא מקום כי אם לתורה, אבל לתורה בכל עשרה ותפארתה". והדברים מבוארים יותר באגרת קמט: "...בעצם הישיבה כבר אמרתי במכתבי הקודם שכל מגמתה היא שבה יהיה מקום רק לתורה". אמנם הרב ראה הכרח לשלב לימודי חול ב"מחלקות התחתונות" של הישיבה ביפו מסיבה מיוחדת, מאמר נרחב בעניין זה ראה ב"אסיף" ב [תשע"ד]. וראה "טללי אורות" טו, עמ' 149, מאמרו של הרב ארי שבט על ההתחבטויות בדבר הכנסת לימודי "חכמת ישראל בקדושה" לישיבת מרכז הרב, וההחלטה

ישיבת "תורת ירושלים"

לאור עקרון זה של הרב, יש צורך לבחון את תוכניות הלימודים במוסדות השונים שהרב היה קשור בהם או שהוקמו על ידו, ולברר אם היו בהם לימודי חול, ואם כן מדוע. לבירור מקיף זה ייוחד בעז"ה מאמר נרחב, שיעסוק בישיבת הרב ביפו, בתוכנית להקמת ישיבת מרכז הרב, ועוד, וכאן תידון ישיבה פחות ידועה, ישיבת "תורת ירושלים". ישיבה זו הוקמה על ידי הרב בשנת תרצ"ג כמכינה לישיבת מרכז הרב. בידיעה שפורסמה תחת הכותרת "מכינה לישיבת מרכז הרב" נאמר כי "הנהלת ישיבת מרכז הרב פרסמה מודעות על פתיחת כיתה של "מכינה" לישיבה, שבה יקבלו צעירים בעלי כשרון הכשרה והדרכה בלימוד התלמוד, ויכינו אותם בהדרגה בלימודי הישיבה, באופן שאחרי שנים מספר יוכלו להתקבל לתלמידים קבועים לישיבה. כדי להתקבל למכינה דרושה ידיעה בלימוד גמרא ותוספות. השיעורים וההדרכה יימסרו על ידי אחדים מבחירי התלמידים שבישיבה"³⁵.

במאמר שפרסם הרב נריה זצ"ל כחודש לאחר פטירת הרב, ובו קריאה לתמוך ב"יתומים הקטנים, המפעלים הצעירים... פרי מחשבותיו האחרונות של מרן זצוק"ל", הוא מוסיף לבאר את מטרת הקמת הישיבה: "היה הדבר לפני שנתיים. רבנו זצוק"ל שתכנן תוכניות גדולות ורחבות לישיבתו בסדרי הלימוד ודרכי ההשתלמות, ראה שעיקר הקושי בהגשמת תוכניותיו הוא בזה: כיון שלשיבה מתקבלים רק בחורים מבוגרים שקנו להם ידיעת תורה בישיבות אחרות, הרי אלה מביאים איתם כבר את דרכי לימודיהם הסלולות, ושוב קשה להם להסתגל לדרך החדשה והמיוחדת של מרן זצ"ל. לפיכך החליט לייסד ישיבת-מכינה לצעירים, אשר תכשיר את הצעירים מילדותם לכיוונו המסוים ואופיו המיוחד של דרך הלימוד בישיבה הגדולה...מחוץ לגמרא לומדים חומש, נ"ך, **תולדות ישראל, חשבון ועברית**... אין מן הצורך להוסיף כי שפת הלימודים היא עברית...". הרב נריה מסיים את דבריו בקריאה: "המזכירים את שם רבנו מרן זצוק"ל, אל דומי לכם! ואל תתנו דומי איש לרעהו, עד שתכוננו ועד תשימו את 'תורת ירושלים' תהילה בארץ"³⁶.

ברבות השנים עברה ישיבת "תורת ירושלים" תהפוכות שונות, ולבסוף נסגרה בשנת תשכ"ד. על ישיבת "תורת ירושלים" אין די חומר היסטורי, ועדיין לא נעשה מחקר מקיף על מטרותיה, דרכי לימודה, רבניה ותלמידיה, וכד'³⁷. רוב החומר שיובא פה מקורו בארכיון בית הרב ובאדיבותו, והוא מתפרסם כאן לראשונה. החומר מתבסס על ראיונות שהתקיימו עם כמה מתלמידי הישיבה בזמנה ועם כמה אנשים

שלא לצרפם לתוכנית הלימודים על אף שאין הם כוללים לימודי חול, ושם בהערה 1 הפניות למאמרים נוספים בעלי זיקה לנושא.

35 ההד, אייר תרצ"ג.

36 דואר היום, י"ז תשרי תרצ"ו.

37 ראה חוברת "בית הכנסת בית יהודה בשכונת בית יעקב בירושלים", תמוז תשע"ב, בעריכת ר' משה נחמני, עמ' 24 ואילך.

שהיו קשורים בה, וכן על ארכיונו הפרטי של הרב משה בולבין (=בולוויין) שהקים אותה ועמד בראשה³⁸.

בנושא מאמרנו, היחס ללימודי החול, העדויות של תלמידי הישיבה לשעבר בדבר תוכנית הלימודים בישיבה סותרות לכאורה זו את זו. נכד הרב, הרב אליהו שלמה רענן זצ"ל הי"ד³⁹, העיד כי: "היו שלוש כיתות. למדו: גמרא, תנ"ך ושעה לימודי חול". לעומתו, במענה לשאלה האם למדו בישיבה לימודי חול ענה הרב יהושע לרר זצ"ל⁴⁰: "לא, חס ושלום, זה היה ממש כמו ישיבה 'שחורה'!". ר' חיים קוברסקי ז"ל⁴¹, לעומת זאת, מתאר בפירוט את סוג לימודי החול ואת המקום בו נלמדו: "...נכנסתי ללמוד במכינה 'תורת ירושלים' שליד ישיבת 'מרכז הרב'. הייתי אז קרוב לגיל בר מצוה. מקום הלימודים היה בבית הכנסת של ה'פרושים' בשכונת בתי-ירשה... ובאותו בית כנסת למדו שלוש כיתות. אני נכנסתי לכיתה הראשונה. המורה שלי היה ר' משה בולבין ז"ל, בכיתה השנייה לימד מורה בשם ר' מנחם ליפשיץ, ובכיתה העליונה לימד הרב ר' חיים ברנשטיין ז"ל. במוסד הזה הייתה אווירה מיוחדת. קודם כל, הרכב התלמידים היה מיוחד. המורים היו מסורים מאוד לתפקידם. למדו בשקידה ובהתמדה, בשפה העברית בהברה ספרדית. כיתות לא מאוכלסות מאוד. בשעות אחרי הצהריים למדו גם לימודים כלליים. עיקר הלימודים היו לימודי קודש: גמרא ופרשת-שבוע, אבל היו גם לימודי השלמה בתנ"ך, בעברית ובחשבון. את הלימודים הללו היו לומדים מחוץ למקום זה... הלימודים הללו היו מתקיימים אז ברחוב אבינעם ילין, שם היה ביה"ס 'גאולה' באותם ימים. המורה היה מורה מעולה. סה"כ היתה השלמה יפה בין שני חלקי היום. העיקר היה לימודי הקודש, אבל היו שעות מסוימות, בעיקר אחרי-הצהריים, שהיינו לומדים לימודי חול. זאת הייתה מעין ישיבה קטנה. לא הייתי רואה בה דגם של ישיבה תיכונית של היום. הלימודים היו נעימים, המורים היו טובים מאוד. אני התרשמתי מאד מאישיותו של הרב בולבין, שהיה מורי, ושהתמדתי איתו בקשרים אישיים הרבה שנים לאחר מכן. את תורת הרב קוק לא לימדו במכינה, כי היינו צעירים. לימדו כמו בכל ישיבה. לתורת הרב קוק עצמו לא נתוודעתי באותה שנת לימוד, שנת תרצ"ו. שנה אחת בלבד למדתי שם, אבל אני יכול לומר שהמוסד הזה נתן לי יותר מאשר כל מוסדות החינוך שלמדתי בהם בהמשך הזמן, כשאני לוקח את כל המרכיבים שהמוסד נותן לתלמיד. בעיקר ביחס שבין מורים לתלמידים, בהתעניינות האישית. אני הייתי אז עולה חדש, וחשתי תשומת לב שעזרה לי בהתערות הראשונה בארץ-ישראל של אותם ימים. בסה"כ אני זוכר את השנה הזאת כאחת השנים היפות בחיי. באותה שנה, אני זוכר, למד שם חיים הרצוג

38 תודתי לרב יוחאי רודיק על עזרתו בכתיבת המאמר, ועל שימור ארכיונו של הרב בולבין ועריכת הראיונות המובאים פה.

39 תרצ"ה-תשנ"ח, מתוך ראיון, ארכיון בית הרב.

40 ת"ח חשוב וחזן נודע, מחבר ספר "חזון יהושע" על סוגיות הש"ס שיצא לאור ע"י בנו, יבדל"א, הדיין הרב יגאל לרר שליט"א, ר"מ בישיבת מרכז הרב.

41 מנכ"ל משרד הפנים בשנים תש"ל-תשמ"ו.

(שאביו ימלא לימים את מקומו של מרן הרב זצ"ל כרב הראשי) שהגיע מאירלנד. הייתי רואה אותו יום יום בכיתה השלישית שלימד הרב חיים ברנשטיין. למד שם (הרב) שארזישוב כהן בכיתה השנייה... המוסד הזה עבר אח"כ לשכונת "בית יעקב"⁴² בירושלים, והמשיך בפעולתו מספר שנים רב".

פתרון הסתירות בין העדויות הוא בחלוקה לתקופות השונות בהן למדו התלמידים בישיבה, וכן בגילאים השונים: בישיבה למדו תלמידים בני 17-12⁴³; הרב לרר הגיע לישיבה בגיל 13 בשנת הקמתה, תרצ"ג, ולמד בה עד תרצ"ה, אז עבר לישיבת מרכז הרב והספיק ללמוד בה בחצי השנה האחרונה לחיי הרב⁴⁴. ר' חיים קוברסקי הגיע בשנת תרצ"ו, והרב רענן בשלב מאוחר בהרבה, בשנת תש"ח. ראוי גם לציין שחיים קוברסקי מציין שהיה אז לפני גיל בר מצווה, ובגיל זה היה מקובל ברוב החוגים והפלגים ללמוד לימודי חול מינימליים ושימושיים כעברית וחשבון, כפי שהוזכר לעיל⁴⁵. גם אם נלמדו הלימודים האלה ע"י כל הכיתות, לא היה מדובר בלימוד שיטתי של לימודי חול, אלא בשיעורי העשרה, שלא לשם תעודת הברגרות המנדטורית שהייתה קיימת אז, ובהשקעת זמן מינימלית. כפי שמגדיר חיים קוברסקי לא הייתה זו ישיבה תיכונית, בשונה מישיבת "אלומה" שהוקמה בתרצ"ז, וכפי שהוא ממשיך ומספר: "...אני עזבתי את המוסד בשנת תרצ"ז כשנוסדה ישיבת "אלומה" ע"י ד"ר בנימין מנשה לוי ז"ל, בעל "אוצר הגאונים". הישיבה הזו, ישיבת "אלומה", הייתה מעין דגם של ישיבה תיכונית, כי בישיבה זו היו לימודי קודש בהיקף של ישיבה קטנה, אבל היו גם לימודי חול בהיקף הרבה יותר רחב, ובתוך המוסד עצמו היו מתנהלים הלימודים כולם. הישיבה הזאת נפתחה בבית היתומים הספרדי ברח' יפו, שם היינו לומדים. מכיון שכמה מחברי הקרובים ביותר עברו לשם, זה היה בעיקר הנימוק שאני הצטרפתי אליהם והלכתי עמם למוסד הזה. אני יודע שגרמתי בכך צער לר' משה בולבין, שהשקיע בי הרבה. אני זוכר אותו לטובה עד עצם היום הזה, כי הוא היה במיוחד מקדיש לי תשומת לב. הייתי עולה חדש, והייתי גם שקדן, והוא מאד רצה שאני אמשיך את לימודי ב"תורת ירושלים", וזאת הייתה, בוודאי, אכזבה בשבילו שעברתי לישיבת "אלומה"."

אחד ההבדלים הבולטים בין ישיבת "תורת ירושלים" לישיבת "אלומה" היה בסוג המורים שלימדו את לימודי החול. בישיבת "תורת ירושלים" היה מורה אחד שלימד

42 על יד שוק מחנה יהודה.

43 כך מופיע במודעה של הישיבה ב"המשקיף", כ"ו ניסן תש"ד, ובפרסומים רשמיים נוספים של הישיבה המצויים בארכיון בית הרב. למעשה ידוע לנו על תלמידים צעירים אף יותר: בחנוכת הבית המתוארת בעיתון הצופה טבת תרצ"ח מצוין כי לנציג התלמידים לדבר בפני הציבור נבחר התלמיד יוסף לוי, ילד בן עשר. בספר "האיש על העדה", על תולדות חייו של הרב שאר ישוב הכהן, מובא בעמ' 33 כי בשל כשרונותיו הוא החל ללמוד בישיבה בגיל 8.

44 חזון יהושע, עמ' כד.

45 ראה לעיל ליד הערה 18.

שלושה מקצועות שונים, תולדות ישראל, עברית וחשבון⁴⁶, ובישיבת "אלומה", לעומת זאת, היו כעשרה מורים מקצועיים⁴⁷. נתון זה מעיד הן על ההיקף המצומצם של לימודי החול ב"תורת ירושלים", והן על רמתם המקצועית ומטרותם, שכאמור נראית יותר כלימודי העשרה ולא כלימוד מקצועי.

גם חיים הרצוג, שהגיע לישיבה בשנת תרצ"ה בהיותו בן 16, מתאר בספרו את ישיבת "תורת ירושלים" כשיבה ללא לימודי חול, והוא אף מיצר על כך: "בפנים, מסביב לתנור המקורה ברעפים, לא שבתו התפילה ולימוד התורה לאורך כל שעות היממה. צביונה המגביל של הישיבה שיקף את הגישה לחיים של עיירה קטנה במזרח אירופה בראשית המאה... המכינה, בהיותה מופרשת כל כך מרוח הזמן, לא ייצגה דבר מכל מה שחונכתי להאמין בו: לא היה בה מרדיפת הדעת והתרבות, אלא מההגבלה שלהן"⁴⁸.

ואכן בתיאור משנת תרצ"ז על ייחודיות ישיבת "תורת ירושלים" ביחס לישיבות היישוב הישן, נכתב כי היא "הישיבה היחידה שבה מלמדים לצעירי התלמידים תלמוד ולימודי קודש בעברית. אמנם הרב קוק המנוח ז"ל... הנהיג גם בישיבת מרכז הרב הרבה לימודים בעברית טהורה, ואולם לימוד התלמוד בנוסח הישן בעברית טהורה מצליח יותר לתלמידים צעירים העושים ראשית מעשיהם בתלמוד ובספרות היהודית, ולזה כיוון הרב קוק המנוח בהתקינו פרוזדור לישיבה העולמית היא ישיבת תורת ירושלים... התלמידים הצעירים, כארבעים במספרם, הם בעצמם מן המובחר שבצעירי ירושלים שנפשם חשקה בתורה, בני רבנים, אקדמאים, אנשי שם ונכבדים"⁴⁹. וכן: "ישיבה זו היא הראשונה, והיחידה לעת עתה, שהיא העתקה נכונה מהישיבות הגדולות בגולה ובארץ בלי כל שינוי שהוא, והרקה משפת עילגים, היא שפת "יהודית" (=יידיש), אל השפה העברית"⁵⁰. הגדרת ייחודיות הישיבה בכך שלומדים בה בעברית אל מול שאר הישיבות שלמדו ביידיש, תוך התעלמות מהעובדה שלמדו בה גם לימודי חול, מראה שלימודי החול היו זניחים לחלוטין. כך גם בדרך כלל פרסמה הישיבה את עצמה. בשנת ת"ש הישיבה מודיעה שתוכנית הלימודים כוללת "תלמוד ומפרשים, ראשונים ואחרונים, תנ"ך, שו"ע, ספרי מוסר, ובכלל זה גם שיעורים מיוחדים בספרי מרן אדמו"ר הגרא"י הכהן קוק זצוק"ל"⁵¹,

46 "דו"ח המרכז העולמי של המזרחי, ת"ש" עמ' מו, באדיבות ארכיון הציונות הדתית במוסד הרב קוק, סימון קטלוגי 88/27.

47 "ישיבת אלומה" בירושלים, עלון ד, תמוז תרח"צ.

48 "דרך חיים", אוטוביוגרפיה, עמ' 39. ראוי לציין כי בארכיון של הרב בולבין הנמצא בארכיון בית הרב מופיעה מודעה שפרסמה ישיבת "תורת ירושלים" ובה ברכה לרב הרצוג זצ"ל לרגל נישואי בנו חיים, אך במודעה לא צוין כי החתן הוא בוגר הישיבה (וכנראה משום שכבר פרק מעליו עול מצוות).

49 ההד, שנה יב, ח, אייר תרצ"ז.

50 "הארץ" כח ניסן תרצ"ז.

51 הצופה, כט אלול ת"ש.

ובדומה לכך גם בשנת תש"א⁵². בשנת תש"ז הישיבה מגדירה את ייחודיותה משאר הישיבות בכך שלומדים בה בעברית, ללא ציון לימודי חול⁵³: "בין מוסדות התורה המתנוססים לתפארה בעיר הקודש, תופסת מקום נכבד וראויה לציון מיוחד ישיבת תורת ירושלים. היא הראשונה ואולי גם היחידה (ההדגשות במקור. מ.א.) בירושלים, ביחס לדרגתה, שהנהיגה בה את שפת כל הלימודים בעברית, ושעריה פתוחים לכל בני העדות והחוגים השונים בארץ". ההדגשה "ביחס לדרגתה" רומזת כנראה לכך שלמרות שגם בישיבת "אלומה" למדו בעברית - ההשוואה היא דווקא לישיבות העוסקות רק בקודש, שבקרוב ישיבות אלה ישיבת "תורת ירושלים" היא הראשונה והיחידה בה הלימודים הם בעברית.

יוצא מן הכלל הוא אופן הפרסום של הישיבה בשנת תרצ"ח; בפרסום של אותה שנה נכתב שבנוסף ללימודי הקודש הכוללים גמרא וראשונים, פרשת השבוע, נ"ך, דינים, שיעור אגדה ושיחות מוסריות, יש גם מעט לימודי חול: "שעתיים ליום מוקדשות ללימודים כלליים - עברית, חשבון, תולדות ישראל"⁵⁴. יתכן שהצורך להזכיר את הלימודים הכלליים בשנת תרצ"ח דווקא נבע מהקמת ישיבת "אלומה" בשנת תרצ"ז, ומתוך רצון להניח את דעת ההורים שהתלבטו בין שני המוסדות שגם בישיבת "תורת ירושלים" קיימת התייחסות כלשהי לנושא.

עקב המצב הכלכלי הקשה בארץ, פנו שתי הישיבות לתנועת המזרחי בקריאה נואשת לסיוע כלכלי, האחת בשנת תרצ"ז והשניה בשנת תרצ"ח, ובמכתבים אלה מתארת כל ישיבה את סדרי הלימוד והחינוך בה⁵⁵. ישיבת "אלומה" מציינת את לימודי החול הנלמדים בה, ואף מדגישה את היות תוכנית הלימודים בה מתאימה לשאיפות המזרחי. לעומת זאת ישיבת "תורת ירושלים" מציינת את לימוד התורה והאווירה החינוכית ומדגישה את ייחודיותה בשל שפת הלימוד בעברית, אך לא מזכירה לימודי חול כלל בתכניתה. למותר לציין שבפנייה לבקשת תרומה מתנועת המזרחי, הזכרת לימודי חול בתוכנית הלימודים יכולה הייתה לסייע, והשמטת לימודי החול מורה כאמור על החלק הזניח שהיה להם בתוכנית הלימודים בישיבה.

בישיבת "תורת ירושלים", אם כן, התקיימו לימודי חול מינוריים, שנלמדו מחוץ למבנה הישיבה, והם היו מיועדים כנראה רק לתלמידים לפני גיל בר מצוה. יתכן שגם לימודי חול מועטים אלה הוכנסו לישיבה רק בדיעבד, להצלת הדור, כך לפחות על פי התרשמותו של אחד מעיתונאי התקופה⁵⁶: "רבה של א", הגרא"י קוק ז"ל, חזה מראש את המצב הזה בו יועמד הדור על פרשת דרכים. הוא ראה והבין שבפרשת דרכים זו בהכרח שיווצר משבר תקופתי אשר יתן את אותותיו בחיי הדור, והוא

52 הצופה, ד' סיון תש"א.

53 נרות שבת, גליון המאה.

54 הצופה יב אדר א תרח"צ.

55 מקור המכתבים בגנזך הציונות הדתית, מוסד הרב קוק, מ"ע #129, #142.

56 עיתון "הבוקר", א' חשון תרח"צ. ראוי לציין כי מדובר בעיתון חילוני של תנועת "הציונים הכלליים", ואין סיבה לחשוב שזה ניסיון להצטדק ולמצוא חן בעיני מישהו.

הרהר: האמנם באה, חלילה, השעה שבה תשתכח תורה מישראל, וכל מורשת הדורות תהיה כלא הייתה? ודורות העתיד על מה יהיו ניוזנים?... והוא כונן את תורת ירושלים... שבעצם אין זה אלא (מוסד) ישן נושן, המוסד התלמודי בצורתו הקדומה, אלא שכל קליפות הגלות ותוספות להגי שפה ודברים נלוזות של פלפול מזויף וסילופי דברים ורעיונות הוצאו מכאן... מוסד זה, עם תוספת תוכנית הלימודים הכלליים הנהוגה בו לשם סיפוק דרישות הזמן, הרי הוא במידה שניתן להיאמר כיום מוסד חשוב בחינה, בייחוד לעת כזאת, עם התמעטות מספר הצעירים "הממיתים את עצמם באוהלה של תורה", ולנוכח הסכנה של "השכחת תורה מישראל"..."⁵⁷.

דווקא בשל העובדה שבישיבת "תורת ירושלים" לא נלמדו לימודי החול באופן משמעותי, הורגש זמן קצר לאחר הקמתה צורך של הורים להקים ישיבה אחרת שתיתן להם מענה משמעותי מבחינת לימודי החול. לפיכך הוקמה, כאמור, ישיבת "אלומה" ע"י ר' בנימין מנשה לוי, תלמידו של הרב, כחלק מפעילותה של "אלומה" - האגודה למדעי היהדות בירושלים⁵⁸. היוזמה והביצוע היו אמנם של תלמיד הרב, אך לא כחלק ממוסדות ישיבת מרכז הרב, בשונה מישיבת "תורת ירושלים". בפרסום לקראת הקמת ישיבת "אלומה" נכתב כי יוקדשו מידי יום שלוש שעות ללימודי חול, והתלמידים "יעברו גם על לימודי חול במידה שהם נדרשים לתעודת בגרות ממשלתית או לכניסה לאוניברסיטה"⁵⁹. לאחר כשנה הישיבה מציינת כי היא הוקמה "בשביל שלומי אמוני ישראל, הרוצים לתת לבניהם חינוך מסורתי שלם על טהרת הקודש, ועם זה להכשירם בידעיות הכלליות הדרושות לחיים המעשיים והיישוביים.

57 להבנת מצב הנוער באותה תקופה, בה התחולל תהליך מואץ של התחלנות רבים מבני הנוער הדתי והחרדי, מובאים כאן דברים שכתב הרב מימון בשנת תרצ"ז: "בני הנעורים בימינו אלה תועים ומבקשים דרך, תועים ומבקשים את נתיבם בעולם. שאלות וספיקות על ההווה ועל העתיד, חלומות של סדרי עולם חדשים, אינם נותנים להם מנוחה. מפני ערכי החיים החדשים, היונקים מן ההווה, מן הצרכים הריאליים, מתנאי החיים היום-יומיים, מן האינטרסים הכלכליים הנדרשים אצלם כעין תורה, נדחתה השפעת הספרות העתיקה. מלאכי חבלה של תרבות זרה ונכריה באו ופרקו מהם את עֲדֵיָם מהר חורב, ואיזו סיסמאות לקוחות בהקפה מאחרים, אסימונים שאין עליהם צורה עברית, אנדרלמוסיה של שיטות זרות, ערוב של דעות נכריות, באו והציפו ובלבלו את העולם העברי. ובתוך סביבה כזאת, סביבה מלאה כפירה וספקנות, חיים גם צעירי היהדות הדתית לאומית, וברצון או שלא ברצון הם נסחפים לפרקים באותו הזרם הכללי אשר מסביב להם. ועל האבות מוטלת עכשיו החובה לחפש דרכים כדי להחזיר בניהם אל הספר, אל ספר התורה אשר קיבל משה מסיני, אל התנ"ך, אל המשנה והתלמוד, אל ההלכה והאגדה, אל היהדות המעשית והעיונית גם יחד...". סיני א, תרצ"ז, עמ' א-ב.

58 על הערכתו של הרב לגדלותו בתורה, יעיד למשל האופן בו פונה אליו הרב באגרת קכב: "ידידי וחביבי הרב החכם הנעלה, אוצר תורה חכמה ויראת ד' טהורה, מו"ה בנימין מנשה לעווין שליט"א". ובאגרת שמו: "מחמד לבבי ונפשי, הרב הגדול בתורה וחכמה, אוצר יראת ד', מוהר"ר בנימין מנשה שליט"א ד"ר לעווין". במילה "אוצר" יתכן שכוונת הרב לרמוז לחיבורו הגדול של רב"מ לוי "אוצר הגאונים".

59 ההד, אב תרצ"ו.

חוסר ישיבה כזאת הורגש עד מאוד בשנים האחרונות, ו"האגודה למדעי היהדות" באה למלא את החסר⁶⁰. על דעתו של הרב זצ"ל בסוגיה זו ניתן ללמוד גם מכך שבכל פרסומיה של ישיבת "אלומה" אין אזכור להיותה נשענת על תורתו של הרב והולכת בדרכו, על אף יחסי הקירבה המיוחדים שהיו בין הרב לבין ר' בנימין מנשה לוי⁶¹. הרב אמנם תמך בפעולותיה של אגודת "אלומה", ובכלל זה גם בהרצאות שנמסרו מטעמה לבחורי הישיבות בירושלים⁶², אך בכל זאת כנראה לא ראה ר' בנימין מנשה לוי את ישיבת "אלומה" כשיבה המבטאת את דרכו של רבו, הרב זצ"ל.

סיכום

על אף שהרב ראה ערך רב בלימודי החול, הדרכתו הייתה שעל לומדי תורה לעסוק בהם באופן מצומצם מאוד, למניעת בורות בלבד ולא לשם הרחבת ההשכלה, ובמשך כשעה-שעתיים ביום בלבד, ורק בגיל החינוך היסודי כפי שהיה מקובל במוסדות התורה לאורך הדורות. על מנת לאפשר צמיחה משמעותית בתורה הדריך הרב שיש לדחות את רכישת ההשכלה הכללית לגיל מבוגר, לאחר לימוד של מספר שנים בישיבה קטנה וגבוהה, שיאפשר התבססות משמעותית בידיעת התורה ובנייה רוחנית ראויה.

60 ההד, אלול תרצ"ז.

61 ראה למשל אגרות הראיה, אגרת קב: "מטרדות צדדיות שהינן מפסיקות אותי באמצע כתיבתי, הנני מוכרח להפסיק מכתובתי זאת האהובה, שהיא מזכרת אותי את המעמדים שבהם הייתי מדבר באזניך את רחשי לבבי, משפע של אור ד' אשר באור תורת אמת. והנני משוה לנגד עיני את נפשך העדינה, שספגה בקרבה באהבה רוממה את כל אומר והגיון, ועתה הנני רואה אותה צועדת בגאון שם ד' להגיע אל המעלה הדרושה, להיות ממקדשי שם השי"ת ושם ישראל באמת ברבים". באגרת שמז פונה הרב אל ר' בנימין מנשה לוי במילים "מחמד לבבי ונפשי", ובסיום האגרת מתנצל הרב "תסלח, יקירי מחמדי, על קיצורי ומיעוט דברי, שאינו כפי חוק אהבתי העזה לנפשך הטהורה". על הקשר המיוחד בין הרב לר' בנימין מנשה לוי ראה במאמרו של הרב ארי שבט, טללי אורות טו, עמ' 149.

62 ראה מאסף "אלומה" תרצ"ו (לאחר מכן האגודה הוסיפה את האות ו' לשמה - "אלומה"), עמ' 159-160. כמובא שם, רוב ההרצאות עסקו בתחומי הקודש באופן מדעי כדי לאפשר לבחורי הישיבות לפתח יכולת השפעה על הדור, ובנוסף גם בלימודי חול - "להשפעה זו דרושה גם התוודעות עם התרבות הכללית".